

Bogumiła Burda

**GESTALTUNG HISTORISCHEN (REGIONALEN)
BEWUSSTSEINS AUF DEM WESTLICHEN GRANZGEBIET
POLENS NACH 1945 – THEORETISCHE ÜBERLEGUNGEN**

Zusammenfassung

Zum Thema der Besiedlung der westlichen Gebiete, der Veränderungen in der gesellschaftlichen Struktur, der Gestaltung der nationalen Bande, der Veränderungen im Bewusstsein der Reemigranten und Repatrianten aus den Ostgebieten bzw. zum Thema der Veränderungen in den Verhältnissen zwischen dem polnischen und deutschen Volk entstanden und erschienen zahlreiche Arbeiten, wurden zahlreiche sowohl historische als auch soziologische Forschungen durchgeführt, die sich besonders auf einzelne gesellschaftliche Lebenssphären bezogen. Trotzdem wird weiter oft auf die Vielfältigkeit und Kompliziertheit der Problematik der Grenzgebiete hingewiesen. Man betont, dass in den Grenzgebieten weiter Probleme existieren, obwohl bereits viel unternommen wurde, sowohl seitens der Regierung als auch seitens gesellschaftlicher Organisationen und der Selbstverwaltung, besonders im Rahmen der entstandenen Euroregionen und unter anderem im Rahmen gemeinsamer (zentraler und nichtzentraler – auf der Ebene der Gemeinde, des Kreises) Programme. Dabei soll unterstrichen werden, dass eine solche Zusammenarbeit bereits gleich nach dem Ende des zweiten Weltkrieges durch den Alltag erzwungen wurde.

Immer noch fehlt es an Bearbeitungen und ganzheitlichen Forschungen in Bezug auf Veränderungen des nationalen, und besonders des historischen und regionalen Bewusstseins. Das heutige Verstehen, wie Geschichte unterrichtet werden soll, bezieht sich nicht nur auf deren Aufgabe als Übermittler des entsprechenden historischen Wissens, das von den Historikern bearbeitet und an psychologische Entwicklungsstufe der Kinder und Jugend angepasst wurde, sondern vor allem auf die Gestaltung des historischen Bewusstseins. In den letzten Jahren entstanden in der Didaktik der Geschichte zahlreiche Vorschläge, die postulieren, die Menge der historischen Tatsachen zugunsten der Geschichte der eigenen Region zu reduzieren. Die regionale Geschichte betrifft nicht nur geschichtliche Inhalte der eigenen Region, des eigenen Geburtsortes, der eigenen Heimat, sondern auch Inhalte der „großen Geschichte Polens und der der Welt“. Das Gefühl der Zugehörigkeit zu dem eigenen Milieu und zu der eigenen Region ist etwas besonders Wichtiges, und zwar es stellt ein gewisses Kriterium des gesellschaftlichen Wertes des Individuums dar; wenn ein solches Gefühl fehlt, dann entstehen in nationaler Hinsicht gleichgültige Individuen. Die Einführung der lokalen Inhalte in den Lehrprozess der Geschichte soll das Interesse der Jugend an das unterrichtete Fach erwecken und der unmittelbare Kontakt mit Sehenswürdigkeiten der regionalen Kultur bildet zusätzlich eine emotionale Bindung an die nächste Umgebung, und folglich an das Staat und das ganze Volk. Dies erlaubt eine weitere Veränderung der festen Stereotype. Die Schule, und in kleineren Ortschaften der Lehrer, war und ist immer noch eine Quelle des historischen Wissens, Veranstalter des gesellschaftlichen und kulturellen Lebens. Sie ist auch der Ort, wo die Geschichte der gegebenen Region popularisiert und kennen gelernt und wo die familiären und religiösen Traditionen gepflegt werden.

Roman Drozd

SZKOLNICTWO UKRAIŃSKIE W POLSCE W LATACH 1944–1989 – PRÓBA PERIODYZACJI

W dziejach szkolnictwa ukraińskiego w Polsce Ludowej można wyróżnić kilka okresów, co wynikało z prowadzonej przez władze polityki narodowościowej.

Okres pierwszy obejmuje lata 1944–1945. Po przejściu frontu Ukraińcy, których według danych szacunkowych było około 650–700 tys., przystąpili do organizacji swego życia kulturalno-narodowego. Powstały Ukraińskie Komitety Obywatelskie w Jarosławiu i Przemyślu¹. Poza tym przystąpiono do tworzenia szkół oraz placówek kulturalnych. Już 17 i 21 sierpnia 1944 r. Ukraińcy z Hrubieszowszczyzny zwrócili się do Kuratorium Szkolnego Okręgu Lubelskiego w sprawie otwarcia szkół ukraińskich, a 27 sierpnia wystąpili do Resortu Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z petycją, w której domagali się m.in. uruchomienia ukraińskich szkół szczebla podstawowego i średniego, uznania nabytych uprawnień pedagogicznych nauczycieli ukraińskich oraz zapewnienia dalszego funkcjonowania Seminarium Nauczycielskiego w Hrubieszowie². Przypuszczać można, że podobnie było na pozostałych terenach. Na przykład 20 sierpnia 1944 r. na zebraniu nauczycieli narodowości ukraińskiej w Przemyślu powołany został Ukraiński Komitet Nauczycielski, który postanowił zająć się sprawą uruchomienia szkół ukraińskich, zatrudnienia nauczycieli i obsadą stanowisk kierowniczych³. Na Łemkowszczyźnie sprawami szkolnictwa zajmował się Włociańsko-Robotniczy Komitet Łemkowszczyzny.

¹ *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, t. 1, *Dokumenty 1944–1945*, red. E. Misiło, Warszawa 1996, dok. 3, Petycja Ukraińców z powiatu hrubieszowskiego do kierownika Resortu Oświaty PKWN w sprawie otwarcia szkół ukraińskich z 27 VIII 1944 r., s. 21–22; dok. 7, Odezwa Ukraińskiego Komitetu Obywatelskiego w Przemyślu w sprawie normalizacji stosunków polsko-ukraińskich z 7 IX 1944 r., s. 26–27.

² *Ibidem*, dok. 3, s. 21–22.

³ A. Meissner, *Szkolnictwo ukraińskie w Polsce południowo-wschodniej w latach 1944–1945*, [w:] *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, red. W. Bonusiak, Rzeszów 1998, s. 83–85.

Początkowo władze centralne nie interesowały się kwestią szkolnictwa mniejszości narodowych, w tym ukraińskiego, stał bowiem przed nimi problem organizacji szkolnictwa polskiego. Dlatego też pierwsze próby ustalenia zasad funkcjonowania szkolnictwa ukraińskiego podjęły miejscowe kuratoria – pod naciskiem ludności ukraińskiej. Wiadomo, że 24 sierpnia 1944 r. Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego wydało okólnik, w którym ustaliło zasady zakładania szkół ukraińskich. Placówki takie mogły powstawać, jeżeli w danym obwodzie było minimum czterdzieścioro dzieci, pod warunkiem jednak, że nie istniała tam wysoko zorganizowana szkoła polska. Wówczas nauczanie języka ukraińskiego mogło odbywać się w kompletach. Szkoły ukraińskie założone w czasie okupacji kuratorium uznało za rozwiązane i zakazywało zatrudniania nauczycieli ukraińskich, którzy swe kwalifikacje zdobyli w czasie wojny. Zabraniano także tworzenia prywatnych szkół ukraińskich, jeżeli lekcje miały być prowadzone na podstawie odrębnych programów nauczania. Wszystkie przepisy dotyczące szkolnictwa polskiego – także programów nauczania – miały obowiązywać w szkolnictwie ukraińskim⁴.

Pewne uregulowanie omawianej kwestii przyniosło zarządzenie Resortu Oświaty PKWN z 5 września 1944 r. Zalecano w nim, aby:

- na żądanie rodziców co najmniej czterdzieścioro dzieci utworzyć szkołę ukraińską,
- szkoły prywatne dla dzieci i młodzieży zakładać na tych samych zasadach co prywatne polskie,
- we wszystkich szkołach ukraińskich odbywało się obowiązkowe nauczanie języka polskiego w wymiarze godzin równym językowi ukraińskiemu, z wyjątkiem pierwszej klasy szkoły powszechnej,
- inspektoraty szkolne i kuratoria zwróciły uwagę na kwalifikacje pedagogiczne i moralne kierowników oraz nauczycieli szkół ukraińskich i nie zatrudniały osób skompromitowanych współpracą z okupantem,
- programy nauczania i podręczniki zostały zatwierdzone przez właściwe władze szkolne⁵.

Następnie przystąpiono do tworzenia szkół ukraińskich. Z niepełnych danych wynika, że na terenie województwa rzeszowskiego (bez powiatu brzozowskiego i sanockiego, dla których brak danych) w roku szkolnym 1944/1945 istniały co najmniej 222 ukraińskie szkoły powszechne⁶. Tego

⁴ *Repatriacja czy deportacja...*, dok. 2, Okólnik nr 3 Kuratorium Okręgu Szkolnego Lubelskiego ustalający zasady funkcjonowania szkolnictwa ukraińskiego z 24 VIII 1944 r., s. 19–21.

⁵ *Ibidem*, dok. 6, Zarządzenie Resortu Oświaty PKWN w sprawie szkolnictwa ukraińskiego z 5 IX 1944 r., s. 25–26.

⁶ A. Meissner, *op. cit.*, s. 86.

typu placówki istniały także w województwie lubelskim, lecz nie udało się ustalić ich liczby.

W 1945 r. wobec toczącej się akcji wysiedleńczej szkolnictwo ukraińskie zostało przez władze zlikwidowane⁷, uważano bowiem, że istnienie szkół ukraińskich będzie zniechęcać Ukraińców do wyjazdu z Polski, na czym władzom bardzo zależało. Świadczy o tym chociażby fakt zaangażowania wojska do tej akcji, co było jawnym pogwałceniem zasady dobrowolności wyjazdu zawartej w układzie przesiedleńczym między Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Jako ciekawostkę podam, że Urząd Wojewódzki w Rzeszowie zalecał, aby nauczycieli ukraińskich oraz wdów i sierot po nich nie obejmować należnymi im świadczeniami emerytalnymi. Zdaniem Urzędu wypłacanie emerytur mogłoby zniechęcać ich do opuszczenia Polski⁸. Takie stanowisko władz wynikało z faktu obrania w polityce narodowościowej kursu na tworzenie państwa jednonarodowego.

Okres drugi (1946–1951/52). W tym czasie szkolnictwo ukraińskie nie istniało. Przymusowe wysiedlenie większości Ukraińców do USRS oraz administracyjne działania władz położyły kres działalności szkół ukraińskich. Sytuację skomplikowała także akcja „Wisła” (1947 r.), w ramach której około 150 tys. Ukraińców deportowano na ziemie zachodnie i północne Polski. Osiedlono ich w rozproszeniu i zabroniono im organizowania wszelkiej działalności mającej podtrzymać ich odrębność narodową i religijną.

Okres trzeci (1952/53–1955/56). W wyniku liberalizacji polityki narodowościowej Biuro Polityczne KC PZPR w kwietniu 1952 r. podjęło tajną uchwałę w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej i wzmoczenia wśród niej pracy politycznej; w uchwale tej m.in. zalecono władzom terenowym rozważenie możliwości rozpoczęcia nauczania języka ukraińskiego⁹. Zgodnie z rozporządzeniem Ministerstwa Oświaty mogło ono być prowadzone w grupach liczących co najmniej dziesięć osób. Jednak realizacja tej uchwały nie przyniosła zadowalających rezultatów¹⁰.

⁷ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin 1998, s. 73.

⁸ Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji (AMSWiA), Ministerstwo Administracji Publicznej (MAP), sygn. 304, Pismo Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie do Kuratorium Okręgu Szkolnego Rzeszowskiego w sprawie emerytur dla nauczycieli ukraińskich z 19 VII 1945 r.

⁹ Archiwum Państwowe w Szczecinie, KW PZPR, sygn. 36/XV/100, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR w sprawie środków zmierzających do poprawy sytuacji gospodarczej ludności ukraińskiej w Polsce i do wzmoczenia wśród niej pracy politycznej z IV 1952 r.

¹⁰ Patrz: I. Hałagida, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski 1947–1957*, Warszawa 2002, s. 96–100.

Wina leżała przede wszystkim po stronie urzędników wydziałów i referatów oświaty oraz kultury, którzy nie chcieli zaprzętać sobie głowy rozwojem ukraińskiego szkolnictwa i życia kulturalnego. Nie bez znaczenia była wrogość polskiego otoczenia do wszelkich przejawów kultury ukraińskiej oraz nieufność Ukraińców do działań władz. Dopiero dwukrotne wyjazdy naczelnika Wydziału Szkół z Niepolskim Językiem Nauczania w Ministerstwie Oświaty Włodzimierza Stankiewicza do województw gdańskiego, koszalińskiego, olsztyńskiego, szczecińskiego i wrocławskiego zmobilizowały władze terenowe do zebrania informacji pod kątem uruchomienia nauczania języka ukraińskiego (ale i tak nie wywiązały się z tego władze województwa koszalińskiego). Na podstawie tych informacji Ministerstwo Oświaty planowało zorganizować nauczanie języka ukraińskiego od 1 września 1952 r. w 59 szkołach (w województwie olsztyńskim – 20, we wrocławskim – 17, w szczecińskim – 11 i w gdańskim – 11). Nauką tego języka zamierzano objąć 1606 dzieci. Ministerstwo oceniało także, że w całej Polsce zatrudnionych było w placówkach oświaty i wydziałach oświaty 2075 osób z przygotowaniem pedagogicznym znających język ukraiński¹¹. Podkreślmy, że w planie tym pominięto nie tylko województwo koszalińskie, ale także zielonogórskie, rzeszowskie i lubelskie. Poza tym nie udało się wcielić go w życie.

Według danych urzędowych w 1952 r. objęto nauczaniem języka ukraińskiego 487 uczniów w 24 szkołach (punktach nauczania). Nie dysponujemy jednak pełnym wykazem tych miejscowości, co uniemożliwia weryfikację tej liczby. Niektórzy badacze uważają, że jest ona zawyżona i podają liczbę czternastu szkół i 347 uczniów¹². Zgodnie przyjmuje się, że w roku szkolnym 1953/54 było osiemnaście punktów z 330 uczniami, a w następnym dziewiętnaście skupiających 424 osoby. W roku szkolnym 1955/56 istniały 82 punkty obejmujące 1625 uczniów¹³. Wynikły przy tym znaczne trudno-

¹¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Oświaty (MOś), sygn. 1749, Notatka naczelnika Wydziału Szkół z Niepolskim Językiem Nauczania W. Stankiewicza dla Wydziału Oświaty KC PZPR w sprawie realizacji kwietniowej uchwały Biura Politycznego KC PZPR z 24 VII 1952 r.

¹² K. Wasiaś, *Szkolnictwo i kultura grup narodowościowych w Polsce Ludowej*, „Przeгляд Zachodniopomorski” 1972, nr 4, s. 21; J. Hryckowian, *O sytuacji edukacyjnej mniejszości ukraińskiej na Pomorzu Środkowym (1956–1996)*, [w:] *Pomerania ethnica. Mniejszości narodowe i etniczne na Pomorzu Zachodnim*, red. M. Giedrojć, J. Mieczkowski, Szczecin 1998, s. 164. Patrz także: J. Mieczkowski, *Początki nauczania języka ukraińskiego na terenie województwa szczecińskiego w latach 1952–1956*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 1993, nr 6; L. Turek-Kwiatkowska, *Szkolnictwo ukraińskie na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1965*, [w:] *Akcja „Wista” na tle stosunków polsko-ukraińskich w XX w.*, red. J. Faryś, J. Jekiel, Szczecin 1994.

¹³ M. Truchan, *Ukrajinci w Polsce: pisma druchoji switowoji winy 1944–1984*, New York–Paris–Sydney–Toronto 1990, s. 127.

ści, nauczanie bowiem odbywało się na bardzo niskim poziomie ze względu na brak odpowiedniej kadry, a nawet podręczników i programów nauczania. W 1954 r. uruchomiono na Uniwersytecie Warszawskim ukrainistykę, która istnieje do dzisiaj.

Okres czwarty (1956/57–1958/59). Powstanie Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego umożliwiło ludności ukraińskiej rozbudowanie szkolnictwa ukraińskiego oraz rozwinięcie działalności kulturalnej. Podkreślić należy, że towarzystwo przez cały okres swego istnienia wiele uwagi poświęcało temu zagadnieniu. Nie bez znaczenia był tu również okólnik Ministerstwa Oświaty z 4 grudnia 1956 r., określono w nim bowiem warunki powstawania szkół i punktów nauczania języka ukraińskiego. Szkoły lub równoległe klasy w szkołach polskich mogły powstawać w większych skupiskach ludności ukraińskiej. Punkty nauczania języka ukraińskiego można było zakładać przy polskich szkołach, jeżeli liczba chętnych dzieci wynosiła co najmniej siedem, a w szkołach średnich co najmniej dziesięć osób. W celu zwiększenia liczby wykwalifikowanej kadry pedagogicznej zapowiedziano stopniowe wprowadzanie w Liceum Pedagogicznym w Bartoszycach nauczania części przedmiotów w języku ukraińskim. Przewidziano również możliwość organizowania dla dorosłej ludności zajęć kulturalno-oświatowych podnoszących znajomość języka i kultury ukraińskiej¹⁴.

Dzięki staraniom przede wszystkim terenowych działaczy UTSK nastąpił systematyczny rozwój szkolnictwa ukraińskiego. W roku szkolnym 1956/57 istniało 117 punktów nauczania języka ukraińskiego obejmujących 1308 uczniów. W tym też roku przeprowadzono nabór do I klasy Liceum Pedagogicznego w Bartoszycach (53 uczniów). W następnym roku szkolnym uruchomiono licea w Przemyślu i Złotoryi (przeniesione następnie do Legnicy) oraz Seminarium Nauczycielskie w Szczecinie, a także trzy szkoły podstawowe w Baniach Mazurskich, Czachowie (szkoła z internatem) i Trzęsaczu. W roku szkolnym 1958/59 powołano następne trzy szkoły podstawowe w Jarosławce, Sagnitach i Białym Borze (szkoła z internatem). W tym roku szkolnym do wymienionych sześciu szkół podstawowych uczęszczało 218 uczniów, do czterech średnich – 288 osób, a do 183 punktów – 2781 uczniów¹⁵. Jeśli chodzi o szkolnictwo wyższe, to w 1958/59 r. studiowało filologię ukraińską na Uniwersytecie w Kijowie dwanaście osób, a na Uniwersytecie w Warszawie szesnaście osób¹⁶.

¹⁴ Archiwum Związku Ukraińców w Polsce (AZUwP), Zarząd Główny UTSK. Okólnik nr 30 Ministerstwa Oświaty w sprawie organizowania nauki języka ukraińskiego z 4 XII 1956 r.

¹⁵ W literaturze podawane są inne dane, lecz te wydają się najbardziej wiarygodne. AZUwP, ZG UTSK. Stan ukraińskiego szkolnictwa w latach 1956/57–1958/59 [b.d.].

¹⁶ *Ibidem*, Liczba studentów na studiach filologii ukraińskiej w latach 1956/57–1958/59 [b.d.].

Podkreślić należy, że szkoły ukraińskie, podobnie jak i polskie, przez cały okres PRL były niedoinwestowane i borykały się z problemami lokalowymi. O wiele trudniejsza sytuacja była w punktach nauczania. Nauczyciele nie dysponowali odpowiednimi programami nauczania, brakowało podręczników i innych pomocy dydaktycznych. nierozwiązanym problemem był również brak kadry nauczycielskiej. Składały się na to różne czynniki. Po pierwsze, część nauczycieli z rozmaitych przyczyn nie chciała uczyć języka ukraińskiego, a po drugie, niektóre lokalne władze oświatowe niechętnie były rozwojowi szkolnictwa ukraińskiego i dlatego nauczycieli mogących uczyć języka ukraińskiego nie kierowano do miejscowości, w których istniały realne możliwości otwarcia takiego punktu. Bywało i tak, że nauczycieli przenoszono do innych szkół, przerywając tym samym naukę języka ukraińskiego. Bariery w rozwoju szkolnictwa ukraińskiego było również to, że część rodziców w obawie przed ujawnieniem swej narodowości nie posyłała dzieci na naukę języka ojczystego.

Okres piąty (1959/60–1970/71). W tym okresie nastąpiło odejście władz od „odnowy październikowej” 1956 r. W polityce narodowościowej pojawiły się pojęcia *internacjonalizm* i *integracja*, niestety rozumiane tutaj jako zacieranie różnic narodowościowych. Powrócono do stosowania administracyjnych metod asymilacyjnych. Doprowadziło to do ograniczenia i kryzysu w działalności kulturalno-oświatowej Ukraińców¹⁷. Wyraźnie widać to w szkolnictwie. Jeżeli w roku szkolnym 1959/60 działało sześć szkół podstawowych (237 uczniów) i trzy licea (260 uczniów) oraz studium nauczycielskie (41 słuchaczy), a także 131 punktów (2079 uczniów)¹⁸, co już stanowi wyraźny spadek w porównaniu z rokiem poprzednim, to w 1969/70 r. (nie dysponuję niestety danymi dla roku 1970/71) funkcjonowały już tylko trzy szkoły podstawowe (Biały Bór, Banie Mazurskie, Jaroszkówka – rozwiązana w roku następnym) oraz IV Liceum Ogólnokształcące w Legnicy, a także klasy ukraińskie w polskich liceach w Bartoszycach (ostatnia klasa byłego Liceum Pedagogicznego) i Górowie Haweckim. Liczba punktów nauczania spadła do 96, z czego w województwie olsztyńskim do 60, w białostockim do siedmiu, w rzeszowskim do sześciu, we wrocławskim do czterech, w szczecińskim do czterech, w koszalińskim do dziesięciu, w gdańskim do pięciu. W województwie zielonogórskim przestały istnieć wszystkie punkty nauczania. Ogółem języka ukraińskiego uczyło się 2341 uczniów, z czego w szkołach podstawowych 221, w średnich 214, a w punktach nauczania

¹⁷ Szerzej: R. Drozd, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2001, s. 209–256.

¹⁸ AAN, MOś, sygn. 1760, Szkolnictwo dla mniejszości narodowych – stan na rok 1959/60 [b.d.]. Podawana w literaturze liczba 210 punktów jest zawyżona.

1906 osób¹⁹. W 1962 r. zlikwidowano filologię ukraińską w Studium Nauczycielskim w Szczecinie²⁰.

Jedyną możliwością kształcenia nauczycieli języka ukraińskiego po likwidacji Liceum Pedagogicznego w Bartoszycach stanowiła filologia ukraińska na Uniwersytecie Warszawskim. UTSK czyniło starania, aby kształcić przyszłych nauczycieli języka ukraińskiego w Państwowym Studium Nauczycielskim w Przemyślu i na Zaocznym Studium Nauczycielskim w Olsztynie²¹, władze jednak nie wyraziły zgody.

Spadek liczby szkół i punktów nauczania spowodowany był wieloma przyczynami. Jedną z głównych była antyukraińska polityka państwa. Wrogość polskiego otoczenia, sztywność w pracy, występująca dyskryminacja narodowościowa, a także zachodzący proces asymilacyjny powodowały, że część rodziców nie puszczała swych dzieci na lekcje języka ukraińskiego. Z tych samych powodów część nauczycieli rezygnowała lub nie podejmowała nauczania języka ojczystego. Nie bez znaczenia było tutaj nieprzychylnie stanowisko terenowych władz oświatowych wobec szkolnictwa ukraińskiego. Kuratorium w Rzeszowie na przykład nie zgodziło się objąć nauką języka ukraińskiego dzieci w Komańczy i Mokrem²², a kuratorium w Olsztynie kierowało do pracy ukraińskich nauczycieli tam, gdzie nie było potrzeby uruchamiania punktów nauczania języka ukraińskiego²³.

Okres szósty (1971/72–1980/81). W tym okresie władze przystąpiły do realizacji koncepcji państwa jednonarodowego, co negatywnie odbiło się na stanie szkolnictwa ukraińskiego. Nastąpił dalszy spadek liczby uczących się oraz punktów nauczania tego języka. Nie zapobiegły temu starania podjęte ze strony struktur UTSK.

W grudniu 1972 r. odbyło się spotkanie przedstawicieli ZG UTSK z Mikołajem Korolką na czele z dyrektorem Departamentu Oświaty Powszechnej Ministerstwa Oświaty i Wychowania Marianem Ratajem. Na spotkaniu tym strona ukraińska przedstawiła kompleks spraw związanych z nauczaniem języka ukraińskiego. Szczególnie podkreślono sprawę przygotowania wysoko

¹⁹ AZUwP, ZG UTSK. Informacja o nauczaniu języka ukraińskiego wg stanu na koniec roku szkolnego 1969/70 [b.d.].

²⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie ZG UTSK z dziesięcioletniej działalności UTSK z 18 VI 1966 r.

²¹ *Ibidem*, Pismo Zarządu Powiatowego i Miejskiego UTSK w Przemyślu do MOŚ w sprawie uruchomienia lektoratu języka ukraińskiego w Państwowym Studium Nauczycielskim w Przemyślu z 8 IX 1962 r.; Archiwum Państwowe w Olsztynie, PWRN, sygn. 444/WSW/745, Informacja o stanie nauczania języka ukraińskiego dzieci i młodzieży z terenu województwa olsztyńskiego z 28 VI 1965 r.

²² *Ibidem*, Stan ukrajnińskiego szkolnictwa wid II zjazdu do III zjazdu USKT (1959/60–1963/64) [b.d.].

²³ *Ibidem*, Informacja o nauczaniu [...] 1969/70...

kwalifikowanych kadr, powołania wizytatorów oraz przydzielenia nowych pomieszczeń szkołom ukraińskim. Proszono również ministerstwo o przypomnienie administracji oświatowej niższych szczebli rozporządzeń regulujących nauczanie języka ukraińskiego. Jednak M. Rataj oświadczył, że sprawa nauczania języka ukraińskiego nie będzie traktowana w jakiś szczególny sposób, gdyż stanowi ona „integralną część szkolnictwa polskiego i wszystkie związane z tym problemy będą w tym kontekście rozpatrywane”²⁴. W praktyce oznaczało to, że władze oświatowe nie będą zabiegać o rozwój szkolnictwa ukraińskiego. Do tego polityka narodowościowa władz zniechęcała rodziców do posyłania dzieci na naukę języka ojczystego. Nie sprzyjał temu także postępujący proces polonizacyjny wśród Ukraińców.

W roku szkolnym 1971/72 działało ukraińskie liceum w Legnicy, klasy w liceum w Górowie Haweckiem oraz dwie szkoły podstawowe (Biały Bór i Banie Mazurskie) – razem 435 uczniów, oraz 78 punktów nauczania (1537 uczniów). W roku szkolnym 1976/77 do liceum ogólnokształcącego w Legnicy uczęszczało 138 osób, a w Górowie 134 osoby. W szkole podstawowej w Białym Borze uczyło się 68 dzieci i 62 w Baniach Mazurskich. Liczba punktów zmniejszyła się do 37; uczyło się w nich 744 dzieci. Razem języka ukraińskiego uczyło się 1146 osób. Spadek ten był również następstwem utworzenia dużych szkół zbiorczych i likwidacji małych szkół wiejskich.

Wydawałoby się, że skupienie większej liczby dzieci z większego obszaru powinno ułatwić zakładanie punktów nauczania języka ukraińskiego. W praktyce okazało się to wielkim utrudnieniem. Dojazdy do szkoły uniemożliwiały praktycznie uczestniczenie w tego typu zajęciach, które mogły odbywać się w zasadzie tylko w godzinach popołudniowych. Jedynie uczniowie miejscowi mogli brać w nich udział. Poza tym na otwieranie punktów nauczania nie wyrażali zgody niektórzy dyrektorzy. Na przykład dyrektor Zbiorczej Szkoły Gminnej w Debrznie (woj. śląskie) nie zgodził się na otwarcie punktu w Cierzniach, argumentując to koniecznością rozwiązania wtedy takiego punktu w sąsiednim Uniechowie. Nie przekonała go argumentacja, że i w Cierzniach, i w Uniechowie są nauczyciele tego języka oraz odpowiednia liczba dzieci²⁵. Bywało też i tak, że dyrektor szkoły starał się przekonać rodziców do nieposyłania dzieci na naukę języka ukraińskiego, na przykład we wsi Poździacz (pow. Przemysł)²⁶.

²⁴ „Nasze Słowo” nr 1, 1973.

²⁵ Pismo dyrektora Zbiorczej Szkoły Gminnej w Debrznie do UTSK w Koszalinie odmawiające otwarcia punktu nauczania języka ukraińskiego w Cierzniach z 22 X 1977 r. (w zbiorach autora).

²⁶ AZUwP, ZG UTSK. Oświadczenie Anieli Bereźniak ze wsi Poździacz pow. Przemysł z 6 III 1971 r.

Do kolejnego spotkania przedstawicieli ZG UTSK w MOiW doszło 17 grudnia 1977 r. Wydawało się, że ministerstwo zmieni swój dotychczasowy stosunek do nauczania języka ukraińskiego. Powierzono wówczas ZG UTSK opracowanie projektu koncepcji rozwoju szkolnictwa ukraińskiego w świetle reformy systemu oświatowego²⁷. Koncepcja ta została przedstawiona 28 kwietnia 1978 r. na spotkaniu kierownictwa UTSK z wiceministrem Oświaty i Wychowania R. Jezierskim. Mimo jego pozytywnego ustosunkowania się do przedstawionego projektu, nie przystąpiono do jego realizacji²⁸. Nic więc dziwnego, że liczba uczących się języka ukraińskiego oraz punktów nadal się zmniejszała. W roku szkolnym 1980/81 w Legnicy było 112 uczniów, w Górowie – 77, w Białym Borze – 78 i w Baniach Mazurskich – 42. W 28 punktach uczyło się 551 dzieci. Łącznie naukę języka ukraińskiego pobierało 860 osób²⁹. Przyczyn takiego stanu rzeczy ZG UTSK dopatrywał się w zorganizowaniu szkół zbiorczych, obojętności niektórych rodziców, braku nauczycieli języka ukraińskiego oraz braku zrozumienia potrzeby nauczania języka ukraińskiego przez niektórych pracowników administracji szkolnej³⁰. Nie dostrzegano przy tym (przynajmniej oficjalnie) głównej przyczyny, tj. dążenia władz do polonizacji Ukraińców oraz postępującego wśród nich procesu asymilacyjnego.

Okres siódmy (1981/82–1988/89). Wraz z powstaniem „Solidarności” rozpoczęła się jawna krytyka dotychczasowej polityki społeczno-gospodarczej władz. Opozycja nie oszczędzała przy tym dotychczasowego postępowania wobec mniejszości narodowych. Zaczęły się ukazywać pierwsze artykuły ukazujące nowe spojrzenie na kwestię mniejszości narodowych, w tym Ukraińców³¹. Zwrócono się do Ministerstwa Oświaty i Wychowania z propozycją napisania nowych podręczników szkolnych z uwzględnieniem zagadnień dotyczących mniejszości narodowych³².

Kulminacyjnym momentem tych działań było przyjęcie na I zjeździe „Solidarności” rezolucji dotyczącej mniejszości narodowych. Czytamy w niej m.in.:

Dbając o rozwój kultury polskiej, otwartej na dorobek innych narodów, wyrażamy wolę wykazania nie mniejszej dbałości o to, by obywatele polscy należący do innych narodów i grup etnicznych – Białorusini, Cyganie, Grecy, Litwini, Łemkowie, Niemcy, Ukraiń-

²⁷ „Nasze Słowo” nr 1, 1978.

²⁸ „Nasze Słowo” nr 23, 1978.

²⁹ AZUwP, ZG UTSK, Stan nauczania języka ukraińskiego w latach 1976/77–1980/81.

³⁰ *Ibidem*, Referat sprawozdawczy ZG UTSK na VII zjazd UTSK z 29 VI 1980 r.

³¹ Patrz „Tygodnik Solidarność” z 12 VI, 14 VIII, 11 i 23 IX 1981 r.; „Tygodnik Powszechny” z 23 VII, 15 i 22 XI 1981 r.

³² T. K u z i o, *Między młotem a kowadłem – ukraińska mniejszość narodowa w Polsce*, „Kontakt” 1985, nr 1, s. 71.

cy, Tatarzy, Żydzi i inne narodowości – znaleźli we wspólnej z Polakami ojczyźnie warunki do swobodnego rozwoju swej kultury i przekazywania jej następnym pokoleniom³³.

Polepszyło się stanowisko władz wobec mniejszości narodowych. 23 września 1981 r. MOiW wydało okólnik w sprawie zasad organizowania nauki języka ojczystego dla dzieci i młodzieży narodowości niepolskiej. Stwierdzono w nim, że kuratoria i dyrekcje szkół zobowiązane są do uruchomienia nauczania języka ojczystego w szkołach podstawowych i liceach, jeżeli liczba zainteresowanych dzieci wynosi w danej klasie co najmniej 25, w grupach, jeżeli ich liczba w danej klasie wynosi co najmniej piętnaścioro, i w zespołach międzyszkolnych lub klasowych, jeżeli zainteresowanych jest co najmniej czworo uczniów. Tygodniowy wymiar godzin nauki języka ojczystego wynosił na klasę cztery godziny tygodniowo, w grupach i zespołach – trzy godziny tygodniowo³⁴.

Realizację tych założeń zakłócił stan wojenny i związane z nim ograniczenie działalności UTSK. Niemniej podjęto starania o uzyskanie zgody na budowę internatu przy Szkole Podstawowej im. Tarasa Szewczenki w Białym Borze. 14 czerwca 1985 r. kierownictwo ZG UTSK spotkało się z ministrem Oświaty i Wychowania Bolesławem Faronem. Omówiono wówczas sprawę budowy wspomnianego internatu oraz trudną sytuację lokalową internatu i ukraińskiego liceum w Legnicy. W tym ostatnim temacie zaproponowano ministrowi budowę całego kompleksu szkolnego – liceum wraz z internatem³⁵. Zakończyło się to niepowodzeniem, tak jak i dążenie do uruchomienia drugich równoległych klas w tym liceum.

19 września 1986 r. delegacja UTSK (E. Kochan, M. Werbowy oraz dyrektor szkoły w Białym Borze Irena Drozd) spotkała się z ministrem Oświaty i Wychowania J. Michałowską-Gumowską. Tematem rozmowy była sprawa udzielenia przez ministerstwo pomocy w budowie internatu dla uczniów szkoły w Białym Borze oraz konieczność rozwiązania problemów lokalowych liceum ukraińskiego w Legnicy. Poruszono także sprawę wydania przez MOiW nowego rozporządzenia dotyczącego zakładania i funkcjonowania punktów nauczania języka ukraińskiego oraz potrzebę wydania nowego elementarza ukraińskiego *Bukwarja*, a także organizacji i zabezpieczenia finansowego kursów dla nauczycieli języka ukraińskiego w kraju i w Kijowie³⁶. Konsekwencją tego spotkania było następne (26 listopada) spotkanie

³³ *Ibidem*.

³⁴ AZUwP, UTSK. Pismo okólne Ministra Oświaty i Wychowania w sprawie zasad organizowania nauki języka ojczystego dla dzieci i młodzieży narodowości niepolskiej w szkołach ogólnokształcących z 23 IX 1981 r.

³⁵ „Nasze Słowo” nr 22, 1985.

³⁶ „Nasze Słowo” nr 34, 1986.

z zastępcą dyrektora Departamentu Oświaty Powszechnej J. Malczewskim. Rozmowa toczyła się wokół tych samych spraw. Pozytywnie rozwiązano tylko jeden problem – ministerstwo zgodziło się na dofinansowanie budowy internatu w Białym Borze³⁷.

Pewnym osiągnięciem w tym okresie było wydanie w wyniku starań UTSK i pozostałych towarzystw narodowościowych 21 października 1987 r. przez ministra Oświaty i Wychowania rozporządzenia o organizacji nauczania języka ojczystego w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących dla dzieci i młodzieży narodowości białoruskiej, litewskiej, słowackiej i ukraińskiej. Mówiło się w nim, że punkt nauczania należy utworzyć, gdy taką chęć zadeklarowali rodzice co najmniej czworga uczniów. Przy liczbie co najmniej dwadzieścioro chętnych można było utworzyć odrębną klasę z ukraińskim językiem nauczania. Na nauczanie tego języka w punktach przewidywano trzy godziny tygodniowo, a w szkołach z dodatkową nauką języka ojczystego – cztery godziny. Oprócz tego w szkołach tych mogły być organizowane dodatkowe zajęcia pozalekcyjne ze znajomości kultury, sztuki, historii i współczesności narodu. W liceach ogólnokształcących na naukę języka ojczystego przeznaczono cztery godziny tygodniowo. W klasie czwartej – kosztem jednej godziny z języka ojczystego – można było wprowadzić jedną godzinę z historii narodu³⁸. Mimo że rozporządzenie nie zadowalało strony ukraińskiej (nie zwiększono liczby godzin z języka ojczystego, nie wprowadzono dodatkowego przedmiotu z historii narodu), to jednak nakładało na dyrektorów szkół obowiązek – przy spełnieniu określonych wymogów – utworzenia punktu lub klasy z językiem ukraińskim.

Podjęte w tym okresie działania zaowocowały niewielkim ale systematycznym wzrostem liczby punktów nauczania języka ukraińskiego. W roku szkolnym 1981/82 działała szkoła podstawowa w Białym Borze i klasy ukraińskie w szkole w Baniach Mazurskich (razem stu uczniów) oraz liceum w Legnicy i klasy ukraińskie w liceum w Górowie Haweckim (razem 194 osoby), a także 27 punktów (528 uczniów)³⁹. W roku szkolnym 1988/89 istniało 57 punktów nauczania języka ukraińskiego (1076 uczniów), szkoła podstawowa w Białym Borze (98 uczniów) i liceum ogólnokształcące w Legnicy (119 uczniów) oraz klasy ukraińskie w szkole podstawowej w Baniach Mazurskich (30 osób) i w liceum ogólnokształcącym w Górowie Haweckim (87 uczniów). Łącznie języka ukraińskiego uczyło się 1430 uczniów⁴⁰.

³⁷ „Nasze Słowo” nr 42, 1986.

³⁸ Dziennik Urzędowy MOiW 1987, nr 10, poz. 67. Patrz także: Z. Traciewicz, *Oświata a procesy asymilacyjne wśród mniejszości ukraińskiej*, Toruń 2000, s. 50.

³⁹ AZUwP, ZG UTSK. Zwiznia dopowid' Hołownoho Prawlinnja na VIII zjizd UTSK.

⁴⁰ *Ibidem*, Wykaz punktów nauczania języka ukraińskiego w roku szkolnym 1988/1989 [b.d.].

Roman Drozd

UKRAINISCHES SCHULWESEN IN POLEN IN DEN JAHREN 1944–1989 – PERIODISIERUNGSVERSUCH

Zusammenfassung

In der jahrelangen Existenz des ukrainischen Schulwesens in Polen sind einige Perioden zu unterscheiden. Die erste davon bezieht sich auf die Jahre 1944–1945, als die Ukrainer ihr kulturell-nationales sowie ihr Bildungsleben zu organisieren begannen. Es entstanden damals ukrainische Bürger- und Lehrerkomitees. Es wurde damit begonnen, ukrainische Schulen zu errichten. Aus partiellen Angaben folgt, dass es auf dem Gebiet der Rzeszowskie-Woiwodschaft in dem Schuljahr 1944–1945 mindestens 222 ukrainische Grundschulen gab. Im Jahre 1945 wurde das ukrainische Schulwesen von der Regierung abgeschafft.

Die zweite Periode (1946–1951/52) ist dadurch gekennzeichnet, dass kein ukrainisches Schulwesen existiert. Die Zwangsaussiedlung der meisten Ukrainer in die Ukrainische Republik in der Sowjetunion sowie die Verwaltungsaktionen der Regierung beendeten die Tätigkeit der ukrainischen Schulen. Die Situation wurde zusätzlich durch die Aktion „Wisła“ im Jahre 1947 kompliziert, in deren Folge ca. 150 000 Ukrainer auf die westlichen und nördlichen Gebiete Polens zwangsweise verschickt wurden. Sie wurden verstreut und durften nichts organisieren, was ihre nationale und religiöse Eigentümlichkeit bestehen ließ.

In der dritten Periode (1952/53–1955/56) begannen – in Folge der Liberalisierung nationaler Regierungspolitik – Stellen des Ukrainischunterrichts zu entstehen. In dem Schuljahr 1955/1956 existierten 82 solche Stellen, wo 1625 Schüler Ukrainisch lernten. Dies fand jedoch nicht problemlos statt, weil das Lern- und Lehrniveau sehr niedrig war – es fehlten qualifizierte Lehrkräfte, Lehrwerke und sogar Lehrprogramme. Im Jahre 1954 wurde an der Warschauer Universität die Studienrichtung Ukrainistik gegründet, die bis heute besteht.

In der vierten Periode (1956/57–1958/59) kam es dank der Entstehung des Gesellschaftlich-kulturellen Ukrainischen Verbandes zum Ausbau des ukrainischen Schulwesens und zur Entwicklung der kulturellen Aktivität. Es wurden damals 6 Grundschulen, 4 Oberschulen und 183 Lehrstellen gegründet, wo insgesamt 3287 Schüler unterrichtet wurden.

In der fünften Periode (1959/60–1970/71) hörte die Regierung mit der liberalen Nationalpolitik auf; infolgedessen verminderte sich die Zahl der ukrainischen Schulen und Lehrstellen. Am Ende dieser Periode existierten nur drei Grundschulen, eine Oberschule und einige ukrainische Klassen in zwei polnischen allgemeinbildenden Oberschulen sowie 96 Lehrstellen, wo insgesamt 2341 Lerner Ukrainisch unterrichtet wurden.

In der sechsten Periode (1971/72–1980/81) begann die polnische Regierung, ihre Konzeption des Eine-Nation-Staates zu verwirklichen. Es ist weiter die Zahl der Ukrainisch Lernenden und der Ukrainisch-Lehrstellen gesunken. Es gab nur noch eine Oberschule in Liegnitz, ukrainische Klassen in der polnischen allgemeinbildenden Oberschule

in Górow Hławiecki, zwei Grundschulen und 28 Lehrstellen. Insgesamt wurden dort und damals 860 Lerner unterrichtet.

In der letzten, siebenten Periode (1981/82–1988/89), in Folge der Handlungen von „Solidarność“, veränderte die polnische Regierung ihre Einstellung zu den nationalen Minderheiten; infolgedessen entstanden neue Ukrainisch-Lehrstellen, deren Zahl auf 57 bei unveränderter Zahl der Grund- und Oberschulen stieg. Ukrainisch lernten 1430 Schüler.